

УДК 1(091)

Л. ЧЕРНИК

РОЛЬ АРІСТОТЕЛІЗМУ В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Українська духовна культура та її квінтесенція - філософська думка - формувалися й розвивалися в тісному зв'язку з християнською релігією. Саме християнство на віки визначило роль філософа-мудреця і завдання його творчості в давньоукраїнському суспільстві, як засвідчує перше в східнослов'янській літературі визначення філософії: "Божих і людських речей розуміння, як людина може наблизитись до Бога, також старанно навчає людину бути образом і подобою того, хто сотворив її" [3;75].

Отже, філософія у давньокиївську добу розцінювалась не лише як теоретичне знання ("розуміння божих і людських речей"), а й як повчання на ґрунті такого знання (як людина може наблизитись до Бога, що її сотворив, як може стати його образом і подобою), тобто вона є не стільки абстрактне теоретизування, скільки практична мораль. Філософом же вважався "не просто книжник, що володів знанням про шляхи праведного життя, не лише той, хто "зело книжен", а й той, хто "учителен", хто здатний навчити інших людей праведного життя. Нарешті, філософ - це той, хто власним повсякденним буттям втілює в життя ту вищу філософську істину, яку він пізнав" [4;11].

Ці міркування пов'язані безпосередньо і впливають із започаткованого християнськими апологетами Григорієм Богословом, Василієм Великим та Іваном Златоустом тлумачення істинної, християнської філософії, що протиставлялася філософії світській, поганській. Філософія християнська розцінювалась як мудрість, як життя в істині - це внутрішня, духовна філософія, а вчення античних філософів - як філософія зовнішня, що протистояла "філософствуванню во Христі".

Давньокиївське розуміння філософії як духовної мудрості вписувалося у тенденцію зближення поняття філософії й філософа з чернечим способом життя, започатковану Нилом Синайським (У ст.) Водночас з вищенаведеним формується й функціонує також вузьке вживання понять "філософія" та "філософ". Воно впливає із ототожнення філософії з "зовнішньою, поганською мудрістю, вченнями античних мислителів. Вілен Горський пише, що "в християнській традиції таке тлумачення вело до протиставлення "уявної мудрості" "філософа", яку він одержував із книг "поганських", "істинній", нефілософській мудрості, що відкривалася не в розумі, а у вірі" [4;11].

Це простежується не лише у пам'ятках часів Київської Русі - "Житії Феодосія Печерського", "Молінні Данила Заточника", а й у твердженнях Івана Вишенського (ХУП ст.), який був щиро переконаний, що православному християнину для спасіння досить знати "Псалтир", а зовсім непотрібні мудрість Платона й Арістотеля.

Місце та роль релігії, релігійної філософії в українській духовній культурі досі детально не вивчена й не проаналізована, хоча є велика кількість досліджень чи розвідок на цю тему. Недостатньо вивчений також вплив ідей античної філософії на розвиток української духовної культури. Слід визнати, що в цьому напрямку зроблено лише перші несміливі кроки.

Спробуємо торкнутися одного з аспектів великої теми - з'ясувати роль вчення Арістотеля у становленні професійної української філософії, яка сформувалася в ХУП ст., насамперед у стінах Києво-Могилянської академії.

У контексті християнської духовної культури, якою є й українська, дуже важливо визначити роль і місце вчення видатного поганського філософа у виробленні й становленні певних орієнтацій цієї культури, формуванні певних традицій і тенденцій, за якими вона розвивалася.

Зазначимо, що сам арістотелізм був далеко не однорідним явищем. Історія філософії знає кілька варіантів арістотелізму, різних його напрямів і шкіл у сирійсько-єврейській, арабській та європейській філософіях. Усі вони тлумачили вчення видатного античного мислителя відповідно до потреб своєї культурно-історичної епохи, традицій духовності своєї країни. Знаємо арістотелізм аверроїстський, скотистський, оккамівський, томістичний, зрештою арістотелізм схоластизований і арістотелізм ренесансний. Арабо-аверроїстська інтерпретація вчення Арістотеля тісно пов'язана з конкретними науками - медициною, астрономією, математикою. Це вчення араби значно менше прагнули пристосувати до букви Корану, ніж європейці - до Біблії. Томізм увійшов в історію філософії як палке прагнення поєднати суворо ортодоксальну позицію в релігійних питаннях з підкресленою повагою до розуму, арістотелівського здорового глузду.

Схоластична філософія, котра розвивалася в університетах Західної Європи в епоху Середньовіччя, була виразом інтелектуального життя. Пробудження цього життя й поглиблення наукового пізнання відображав арістотелізм, відомий у Європі насамперед як логіка - теорія понять, суджень, силогізмів. "Саме схоласти здійснили філософську освіту Європи і створили нашу термінологію, якою ми донині користуємось; це їх праці дали змогу Заходу сприйняти чи, точніше, встановити контакт з філософською спадщиною античності" [6;51].

Інтерес до арістотелівського вчення у середньовічній Європі тісно пов'язаний з потребами суспільного розвитку, який ішов по шляху

капіталістичного накопичення. У доктрині Стагірита намагалися відшукати не стільки теоретичні знання, скільки практичні рекомендації, котрі могли б бути використані в економічному та суспільно-політичному житті. З іншого боку, аристотелівська філософія для вчених і мислителів того часу в Європі стала поштовхом до визнання того беззаперечного факту, що розроблюваний ними августинізм (різновид платонізму) вже перестав відповідати новій інтелектуальній ситуації. Адже він спирався на платонічні традиції і за характером був спрямований проти природознавчих досліджень [1;9]. Предметом філософії, орієнтованої на платонізм, стало пізнання Бога і людської душі, де, на думку Августина, саме перебувала істина. Проникнення в таємницю душі через споглядання було і межею філософських досліджень, і досягненням найвищого щастя на землі.

Подібну філософську доктрину сповідувала в Україні православна церква. Мислителі, орієнтовані на таку доктрину, спрямовували сучасника лише на пізнання божественних речей, яке можливе через одкровення. Паралельно з такою орієнтацією утверджувалась в українській суспільно-політичній думці течія, керована природничо-гуманістичними інтересами, спрямована на пізнання речей людських. Вона заявила про себе вже у другій половині ХУ ст. перекладами природознавчих трактатів “Космографія”, “Шестокрил”, “Тайная тайних”, а також “Логіки Авіасафа”, де було вміщено не лише вчення про поняття й категорії Арістотеля, а й його теорія силогізму - шляхи пошуку і доведення істини [8;43-45].

Зіткнення й протистояння цих двох тенденцій особливо яскраво виявилось в період культурно-національного відродження в Україні, тобто в кінці ХУІ-на початку ХУІІ ст. Саме тоді для українського суспільства гостро постало питання вибору шляхів подальшого розвитку, культурно-світоглядних орієнтацій. Релігійна полеміка православ'я й католицизму, розгорнута письменниками-полемістами, фактично була суперечкою двох орієнтацій подальшого розвитку України. Православні полемісти, відстоюючи чистоту віри, орієнтували суспільство на візантійську культурно-релігійну традицію, закликаючи припадати до джерел первісного православ'я, щоб не піддатися “диявольським” спокусам католицизму - “латинства”. Вони, як засвідчує історичний досвід, не розуміли очевидного факту, що такі джерела вже не були життєдайними, їхні культурні та інтелектуальні сили не могли більше жити православний світ, як не мали й матеріальних засобів для відродження православної церкви. Це вдало підмітив Михайло Грушевський: “Все менше сей культурний зміст міг задовільнити потреби вищих українських верств, все більше давала себе почувати його нищість в порівнянні з тими культурними засобами, якими розпоряджала церковність і зв'язана з нею культура латинсько-німецько-

польська - католицька одним словом, і з тими потребами й жаданнями, які висувало життя" [5; 25-26].

Зрозуміло, що вагомою причиною безсилля культурно-світоглядних джерел, які мали живити православ'я інтелектуально, було завоювання Візантії турками. Але не менш вагомою причиною виснаження її життєдайних впливів була панівна у Візантії філософська доктрина, орієнтована на спасіння душі та щастя в потойбічному світі. В Європі зароджувалось нове суспільство, яке бажало насолоджуватися земними благами, відчувати щастя у земному житті. Про це однозначно заявила епоха Відродження й особливо Нові часи. Інтереси нового суспільства не міг задовольняти неоплатонізм августинівського трактування - теоцентрична філософія з її неземною орієнтацією. Природничо-гуманістичним інтересам суспільства міг відповідати хіба арістотелізм, який в арабському трактуванні приніс у Європу певні емпіричні і разом з тим практичні знання, зокрема в галузі ботаніки, зоології, астрономії, природничої історії. "Звернення до Арістотеля в Європі було виявом звичайної історичної закономірності, заснованої на тому, що нові соціальні верстви, які зароджувалися в надрах старого ладу, повертаються до певних систем минулого, відшукуючи в них основу для формування власної інтелектуальної позиції" [1; 11-12].

В епоху Відродження арістотелізм був для Європи основою нової ідеологічної орієнтації, підставою вироблення нової концепції життя. Ця філософія виявилася натхненником і теоретичною основою інтелектуальних сил епохи. Завдяки працям Томи Аквінського арістотелізм став філософською основою католицької теології, і в XVI-XVII ст. був панівною філософською доктриною у європейських університетах. На його ґрунті сформувалася раціоналістична теологія Заходу, котра успішно протистояла східному містичному богослов'ю.

У візантійському містицизмі, зокрема ісихазмі - доктрині й ідеології православного чернецтва, - бачили порятунк і церкви, і суспільства загалом українські мислителі Василь Суразький, Іван Вишенський, Йов Княгиницький, Ісайя Копинський, Віталій з Дубна та ін. Їхнє кредо стисло висловив Іван Вишенський: "Моллю вас, хай буде Русь проста, дурна, невчена, а тільки перебувайте у православній вірі" [2; 215]. Зрозуміло, що така одностороння позиція не могла відповідати інтересам культурно-національного відродження України.

Хвиля українського культурно-національного відродження була настільки могутньою, а його інтелектуальні сили виявились настільки далекоглядними, що за пеленою загрози латинізації, яка насувалася разом з католицькою експансією, вони змогли розгледіти перспективи подальшого розвитку України як європейської держави. Орієнтація на європейську культуру, європейську освіту і науку взяла верх над побоюваннями

латинізації й полонізації. Ця орієнтація проявилася вже у діяльності братських шкіл, згодом у працях вченого гуртка Києво-Печерської лаври, зокрема у діяннях Петра Могили і його славному дітищі - першому навчальному закладі на східнослов'янських землях - Києво-Могилянській академії.

Інтелектуальні сили, орієнтовані на Європу, глибоко усвідомили, що арістотелізм поширився в університетах Західної Європи як адресований людям, які прагнуть знання. Передусім він був не стільки філософією, скільки наукою, і це "через його власну значущість як наукового знання, а не через нав'язувану йому спорідненість з релігійною установкою... Арістотелізм вивчає не душу, а світ, фізику, природничі науки" [6;63]. "Наскільки платонівська філософія зосереджена на понятті душі, то арістотелівська філософія зосереджена на понятті природи" [6;64].

Оскільки в українському суспільстві кінця ХУІ-першої чверті ХУІІ ст. відчувався виразний подих атмосфери Ренесансу, то інтерес до природничо-наукового знання був достатньо помітним, ледь чи не визначальним у його інтелектуальній орієнтації. Головною світоглядною проблемою цього періоду стає проблема "людина - Всесвіт", - вона приходить на зміну домінуючій у середньовічній Україні проблемі "людина - Бог". Змінюється установка розуму людини: життя споглядалсьне поступається перед життям активним, що вимагає конкретних знань про світ і місце людини в ньому. Інтелектуальні сили українського культурно-національного відродження зрозуміли необхідність сприйняття в Україні арістотелівської науково-філософської традиції, адже це була основа для утвердження установки на активне життя. Тому й відрядив Петро Могила на свої кошти кількох учителів братської школи у Європу, щоб вони засвоїли там панівне філософське вчення Стагірита і започаткували його викладання на Україні як необхідної суспільству світоглядної доктрини. До нашого часу дійшов один із перших філософських курсів цих професорів - "Підручник логіки" Йосифа Кононовича-Горбацького. Це студентський запис розділу арістотелівської логіки, викладеної професором у Києво-Могилянському колегіумі в 1636-1637 рр. Перший повний запис філософського курсу, збережений до наших днів, - це курс професора Інокентія Гізеля, який датований 1645-1647 рр. Він має назву "Нарис всієї філософії", оскільки є інтерпретацією логіки, натурфілософії та метафізики великого античного філософа.

Названі професори були в числі перших, відряджених Петром Могилою за кордон для знайомства насамперед з системою викладання філософії в західноєвропейських університетах. Прихильники реформ Петра Могили в галузі церковного й громадського життя України, вони були свідомі того, що оновленому українському суспільству потрібне й необхідне філософське вчення, яке побуджує до пізнання світу й людини, заохочує

потяг до наукового знання. І саме з їхньої легкої руки філософське вчення Арістотеля стало основою для формування в Україні професійної філософії. Вже у першій половині ХУІІІ ст. Києво-Могилянська академія сформувала й запропонувала українському суспільству, як і всьому східнослов'янському світові, засновану на вченні Арістотеля систему філософського знання, яка охоплювала всі галузі відношення людини і світу. Із 200 записів філософських курсів, прочитаних професорами Академії, які збереглися до нашого часу, переважна більшість має назву "Філософія Арістотеля" або "Перипатетична філософія". Цей факт переконує в тому, що професори Академії використовували вчення великого античного філософа насамперед як основу філософського професіоналізму, подібно як його доробок використовують і нинішні філософи.

1. *Боргош Юзеф*. Фома Аквинський. — М., 1975. — 106с.
2. *Вишнєвський Іван*. Твори. — К., 1986. — 205с.
3. *Горський В.С.* Філософські ідеї в культурі Київської Русі ХІ-початку ХІІ в. — К., 1988. — 213с.
4. *Горський В.С.* Нариси з історії філософської культури Київської Русі. — К., 1993. — 161с.
5. *Грушевський М.* Культурно-національний рух на Україні в ХУІ-ХУІІІ віці. — К. — Львів, 1912. — 112с.
6. *Койре А.* Очерки истории философской мысли. — М., 1985. — 218с.
7. *Отечественная философская мысль ХІ-ХУІІ вв. и греческая культура.* — К., 1991. — 340с.
8. *Філософія Відродження в Україні.* — К., 1990. — 343с.

L. Chernyk

THE INFLUENCE OF ARISTOTEL'S PHILOSOPHY ON THE PROCESS OF FORMING OF THE UKRAINIAN PROFESSIONAL PHILOSOPHY

The Ukrainian philosophical thought was under the great influence of Aristotel's philosophy. In particular, the ideas of Aristotel have played their role in the process of forming of the professional philosophy in the Kyiv-Mohylians'kyi Academy. The courses of philosophy were founded not only on the basis of the commentaries to Aristotel but also on the basis of his works.